

Bidrag til Sandflugtens Historie.

Af *Anthou Fuglsang.*

I. Sandflugt.

Ingen kan skildre en Sandflugts frygtelige Foreteelse, hvor Flyvesandets Knog matter Dagslyset, fylder Husrummene, trykker Bygninger sønder, kvæler og ødelægger alt paa sin flygtende Vej, ude som inde. Og dog har Sandflugten raset med Mellemlum indenfor Danmarks Grænser igennem Aarhundreder og med en Vælde, der alene i Jylland har lagt henimod 120.000 Td. Land øde under Flyvesandets aldræbende Vægt.

Fra Frederik II.s Tid til Midten af 1700erne kender vi en Del til Sandflugtens Hærgen her til Lands, igennem Bøndernes Klager til Regeringen, præstelige Embedsindberetninger og Regeringens spredte Forsøg paa at komme de nødstedte Bønder til Hjælp, især ved Nedsættelse af Hartkorn og Afgifter. Spredt i forskellige Samlinger er disse Oplysninger vel tilgængelige for den, der søger, og de er benyttet af Historikere og Forfattere til Belysning af lokalhistoriske Forhold i denne 200-aarige Periode. Men fra Midten af 1700erne ophører alle trykte Oplysninger om Sandflugten og dens Hærgen saavel som om dens Bekæmpelse. Dette er bemærkelsesværdigt og beskæmmende. Thi denne Mangel paa Interesse for et vigtigt Omraade af dansk

Historie er Aarsagen til den almindelige Paastand om, at Sandflugtens Dæmpning i Danmark var fuldbyrdet henimod Slutningen af 1700erne. Denne Urigtighed kunde og burde være undgaaet, idet de Akter, der findes i Rigsarkivet angaaende Sandflugten i Tiden fra ca. 1786 til omkring 1850, enstemmigt og fra alle Landets Egne fortæller, at Flyvesandet først blev bragt under sikker Kontrol ved Aar 1820, og at Sandflugten først nogenlunde blev standset hen mod Midten af Aarhundredet.

Den almindelige Dæmpning, der blev iværksat ved Forordning af 19. September 1792, gennemførtes i Løbet af to Menneskealdre ved et uhyre Hoveri af Bønderne i de hjemsøgte Amter, under yderst slette Vilkaar og med næsten ufattelig ringe Midler. Men Mindet om Sandflugtens Gru og Dæmpningens trælse og tunge Byrde er blegnet. Man samlede sig om at høste de velsignede Frugter deraf.

Sandflugten var navnlig i Foraarstiden en uhyggelig Gæst, der truede Sæden og Græsmarkerne. Vi lader Arkivets gamle Sandflugtsdokumenter fortælle derom.

I 1792 klagede Bønderne i Sydthy til Kongen over, at siden de i 1788 med Ørumgaard blev solgt fra det Westervigske Stamhus, havde deres Husbond, Hr. Fogh til Ørum paabudt, at de aarligt ved Micheli Tide, til det fordærvelige Flyvesands Hemme, med Klittag og Klittagsfrø skulde dække de nærmestliggende Sandblier (de Opbrud af Flyvesand, der lægger sig i Hob nær Brudstedet), som truede deres Marker. Men deres Evne var altfor svag til at overkomme dette uovervindelige Arbejde, som dog var saa nyttigt og vigtigt. De androg derfor om af Sognet at maatte faa Hjælp dertil af fire Mand i to Dage.

Det var 10 Gaardmænd i Tølbøl, der klagede. Rentekammerets Konsulent og Førstemand i Sandflugtsager, Professor ved den kgl. Veterinærskole og Lektor i Botanik, Erik Wiborg, anbefalede Hjælpen i en Erklæring om, at Tølbøl virkelig var truet af Sandflugt, og at Foghs Foranstaltninger fortjente Opmærksomhed. Han foreslog, at Hjælpen skulde ydes af de omliggende Sogne, der ikke selv truedes af Sandflugt eller led derunder.

En Synsforretning over thylandske Sandflugter i 1802 omhandler bl. a. en ny opbrudt Sandflugt i Istrup, Hvidbjerg vesten Aa Sogn, der truede Koldtoftgaard, i Kjallerup Bys Sandklitter i samme Sogn. Der var plantet ekstraordinært dette Aar af Klittag, fordi Markerne indenfor truedes med Ødelæggelse. Til Hvidbjerg vesten Aa og Svankjær Byers aabne og levende Sandflugter kunde der ikke til at dæmpe Sandet skaffes tilstrækkeligt Ryktag. Alt det Arbejde, som kunde ydes af de omliggende Sogne, skulde præsteres for at redde de truede, dyrkede Marker fra Overknygning af de store Sandblier. I Lodbjerg Sogns Flyvesandsklitter skønnedes Situationen nærmest haabløs.

I Ræhr Sogns Klitter i Hillerslev Herred skulde man ligeledes sætte alt Arbejde ind paa at redde de østenfor liggende Ejendomme fra at blive helt ødelagt af de »gyselige« Flyvesande.

I Tvorup Klit, Hundborg Herred, frygtede Synskommissionen for, at den sydvest for Tvorup Kirke liggende Villadstang Sande og Sandrimme, skulde tage helt Overhaand, før Dæmpningsarbejdet, som oversteg det lille Sogns Kræfter, kunde dæmme op for den voldsomme Sandflugt.

Sandflugtskommissionen for Vandborg Herred i Ringkøbing Amt kom i 1793 til Flynder Sogn for at

tage Syn over en opstaaet Sandflugt paa Gaardmand Morten Godskesen i Ø. Aggergaards Mark og enes om Anstalt til dens Dæmpning. Over et Areal af 6 Tdr. Sædeland havde Sandflugten taget saadan Overhaand, at det var ganske fordærvet, og Kommissionen nærede stor Frygt for, at store Dele af Gaardens øvrige Jorder ogsaa vilde blive ødelagt. Kommissionen enedes om at lade sætte et 140 Alen langt Dige for at møde det flyvende Sand og anmodede igennem Rentekammeret om at faa et Parti Klittagsvipper til Nedlægning for dermed at binde Flyvesandet ved dets forskellige Kilder. Kommissionen rejste derpaa sin Vej, og der hengik 4 Aar, uden at der skete videre. Efter en ny Klage mødte Kommissionen atter. I den lange Mellemtid havde Morten Godskesen alene stridt en forgæves Strid med Flyvesandet, der Aar efter Aar havde ødet hans Sædmarker og udbredt sig over ca. 20 Tdr. Sædeland. Selve Gaarden var blokeret af høje Sandbjerge, der spærrede Udkørslen og fyldte baade Gaardsrum og Husrummene. Og Hustagene var ved at trykkes ned. Med sin Familie var han ved at omkomme.

Kommissionen fandt Gaardens Vintersæd begravet under et tykt Sandlag og Grønsværen var slidt af Markerne og føget bort med Sandknoget. Nu skulde der sættes to Diger, og et Tingsvidne blev optaget for at fastslaa den lidte Ødelæggelse, saa Morten kunde faa sit Hartkorn nedsat.

Men atter udeblev Hjelpeforanstaltningerne, og Nedsættelsen af Hartkornet mødte Vanskeligheder baade hos Amtmand og Rentekammer. Og imens ødelagde Sandflugten det meste af Gaardens Jordtilbeliggende, Bygningerne trykkedes i Kvag, og Gødningen kunde ikke køres ud paa Marken paa Grund af de ophobede Sanddynger udenfor Gaardsleddet. Morten Godskesen

gik i Angst. Igennem Amtet sendte han et Bønsskrift til Rentekammeret om at faa bevilget Støtte til at flytte Gaarden 800 Alen til et Sted, hvor Sandet ikke var naaet hen. Samtidig bad han om at faa Hjælp af Sognets Folk til Flytningen og Genopbygningen.

Dette Andragende støttede Amtmand Hansen i Ringkøbing. Men Rentekammeret ønskede oplyst, hvorvidt Andrageren ikke ved Mangel paa Paapasselighed selv havde været Aarsag til Sandflugtens Opkomst og Udbredelse. Omsider bevilgede man dog en Flytningshjælp af 2 Rdlr. pr. Husfag, at udbetale, naar den flyttede Gaard stod færdig, og Synsmændenes Erklæring indsendtes. I 1802 flyttedes og genopbyggedes Gaarden. Men først i 1804 anvistes den bevilgede Hjælp, der beløb sig til ialt 100 Rdlr. Elleve forfærdelige Aar var da forløbet, siden Sandflugten begyndte at hærge Ø. Aggergaards Beboere og Ejendom.

De to sammenhørende Ejendomme i Ikast Sogn, Store og Lille Nørlund, havde et Jordtilliggende paa over 3000 Tdr. Land. Ejerne, to fattige Mænd, ansøgte i 1794 Rentekammeret om nogen Lindring i deres store Nød. Den var foraarsaget af et rygende Sandknog, der var opstaaet som Følge af en Hedebrand i 1781, hvorved Jordskorpen afbrændtes og aabnede for det underliggende Flyvesand. Siden da havde Sandfoget vedvaret og overknøget begge Ejendomme, saa der »ikke kunde avles hverken Straa eller Kerne«. Ansøgerne henviste til Professor Wiborg, som ved Selvsyn havde erkendt deres jammerlige Situation. De kan »ikke udholde det længere og maa med Koner og Børn flygte fra Hus og Hjem«, hvis de ikke faar en Haandsrækning. Rentekammeret forlangte imidlertid, at Ansøgerne skulde bekoste en Opmaaling af de ødelagte Strækninger, inden Bevilling kunde gives. De var for

fattige til at bekoste en saadan og fik derfor ingen Hjælp. Den ene af Ejerne maatte opgive.

En halv Snes Aar senere var Sandflugten paa Nør-
lund Hede ved Sandflugtskommissæren for Hamme-
rum Herred, Herredsfoged Møller paa Højris i Ikast,
lagt under Dække og i 1809 saadan sammengroet, at
Strækningen atter kunde nyttiggøres, dels til Græsning
og dels til Avlsdrift, og en lille Birkeskov af Møller
var anlagt til Pryd og Nytte. Herom skrev Professor
Wiborg i 1811: »I Aaret 1791 kom jeg efter det høje
Rentekammerkollegiums Befaling til St. og L. Nør-
lund for at undersøge den derværende Sandflugt. Allerede
i flere Miles Afstand øjnede Sandflugten som en
Hedebrand, højt i Luften. Beboerne mødte mig græ-
dende og viste mig deres Ejendommens Ødelæggelse.
Det blæste en haard Nordvest, og man turde ej vove
at køre mig ind paa Sandflugten af Frygt for at køre
vild. Rejsen blev dog alligevel foretaget, og da jeg kom
ind paa denne Flyyvesandsstrækning, kunde man
næppe aabne Øjnene. Alle Genstande forsvandt. Man
saa kun en Røg af Sand, som gjorde Solen kobberfar-
vet. Alle mine Dæmpningsforslag holdt Beboerne for
utilstrækkelige. Ni Mile havde jeg til Stedets Amt-
mand i Ringkøbing, og der ventede jeg ikke at møde
Tillid. I denne min Fortvivlelse søgte jeg Stedets Præst,
den retskafne Olding, Pastor Bruun i Ikast. Med fore-
kommende Høflighed tog han imod mig, uagtet han
mistvivlede om mit Projekts lykkelige Udfald. Han
viste mig til sin Nabo, Herredsfoged Møller, Højris, en
uegennyttig og nidkær Embedsmand, der havde fore-
taget adskillige nye og nyttige Indretninger i Egnen.
Min Modtagelse hos Møller var, som jeg havde ventet.
Han brændte af Iver for at stanse det ødelæggende
Onde, men holdt det for uovervindeligt. Dog lovede han

mig strax at iværksætte mine Planer, og han kunde gøre det, fordi han havde Almuens Tillid og Agtelse. Planerne blev udførte, mens vi korresponderede derom; hans betydelige Forarbejder hjalp betydelig til Sandflugtens hurtige Dæmpning, da han i Forvejen var Sandflugtskommissær i Hammerum Herred.

At St. og L. Nørlund Sandflugt blev saa hastig dæmpet, er Møllers Daad og ingen andens. Uden ham vilde alle mine Dæmpningsplaner have været frugtesløse. En Sandstrækning af mellem 3 og 4000 Tdr. Ld. er bleven forandret til en Hede med en liden Birkelund plantet; de tabte Marker genvandtes og den omliggende Egn frelstes fra at vorde ødelagt af Sandflugt. Uden vidtløftige Skriverier har Møller opnaaet det befalede Øjemed . . .«

Sandflugtskommissionen for Ribe Amts Vester Herred beretter i 1796 fra en Besigtigelsesrejse, at Sandbjergene adskillige Steder er udhulede fra nederst til øverst og tildels allerede helt gennemskaarne, tildels ligefrem sløjfede, ved at Flyvesandet knyger væk østerpaa og ind i Landet paa de tæt ved liggende Jordejendomme. Om den farligste Sandflugt skriver Kommissionen:

»Store Borrup (Bordrup) Sandes store og farlige Strækning kan ikke forbedres, da de Strækninger, der hvert Aar dæmpes ved Beplantning, det følgende Aar er ødelagt. Her burde mange Sognes Hjælp anvendes til Dæmpning i en Del Aar for at faa den i nogenlunde skikkelig Stand.«

Efter en halv Snes Aars idelige Dæmpningsbestræbelser udtaler Sandflugtskommissær Ellung samme Mening. Han ønsker hele Amtet mobiliseret til Dæmpningsarbejde i Bordrup Sande nogle Aar i Træk, 10,000 Mand og 1000 Køretøjer 1 Maaned aarligt. Hele Jyl-

land skulde levere Klittag til Plantning, og Sandflugtskommissærer, Opsynsmænd og Klitfogder fra andre Sandflugtsdistrikter skulde dirigeres til Hjælp for at binde Bordrup Sandes umaadelige Sandmasser, der bestandig vandrer østerpaa, længere ind i Landet.

I en Henvendelse 1793 til Kongen erklærer Beboerne i Lønne, at det er Majestæten bekendt, at de har faaet Nedsættelse i deres Hartkorn paa Grund af overhaandtagende Sandflugt. Tre Fjerdedele af deres Marker er nu opfyldt af Sandbjerge, som daglig truer med at tiltetgøre den sidste Fjerdedel af dem. —

Fra Skagen indberettede Byfoged Ferslev til Rentekammeret i 1786:

»Sandflugt har ganske ødelagt Markerne vest og nordvest for Skagen By. Hvor Markjorderne forhen vare, er nu ej det ringeste uden Flyvesand. Byens Fællede er hel forvandlet til store Sandmiler, nogle faa Sletter undtagne. . . . Med alle blæsende Vinde, undtagen sønden, hvor Byen har Havet, bliver Østerby og Vesterby overfyget, foruden at det Sand, som findes i Byen, ikke sjældent ligger langt op paa Husene og forraadner dem. Og Sandet udenom Gaardene og Husene gør, at Vandet, naar det regner og tører, gaar paa andre Kanter til og ind i Husene. Den liden By Høyen eller Gl. Skagen er lige Vilkaar undergiven. . . . Over en Strækning af 3 Mile fra Skagen til Raabjerg har Sandet ganske taget Overhaand.« —

I 1793 skriver Danske Kancelli til Rentekammeret om Sandflugten i Skagen: »Sandflugten har i de senere Aaringer grebet saadan om sig, at Byen aarlig er udsat for Ødelæggelse af Sand og Vand. Sandet gaar ikke sjældent op til midt i Husenes Værelser, og Beboerne maa med store Bekostninger, Møje og Forlis flytte deres Huse til højere liggende Grunde og sætte dem

ovenpaa en Sandmile, som derefter om kort Tid kan trues med Undergang. Passage med Vogne er næsten ugørlig, og Levnedsmidler savnes ofte. Markerne frembringer intet til Føde for Mennesker og kuns lidet til Foder. Her haves hverken Korn eller Brændsel. Sandflugt har i Bund og Grund ødelagt Skagens Ejendomme, saa Beboerne næsten ikke har Kreaturer mere. Deres Kaar er saa tunge, at de næppe kan bæres. . . .«

Fra Nørre Vorsaa i Vendsyssel indberettes i 1804:

»Sandet ligger indtil 3½ Alen paa Landevejen igennem Byen, saa Folk maa brænde Lys i Husene om Dagen. Gaardene ere fyldte med Sand, der ligger højt op paa Tagene.« Sandflugtskommissæren lod over 5000 Læs Flyvesand rydde af Landevejen. Det kørtes til Voer Bro og styrtedes i Aaen, hvor Strømmen derpaa førte det ud i Kattegat. Sandkilderne i Vejbrinkerne og Udhulinger paa Markerne dækkedes med Fladtørv og Tang, men Dækningen maatte igennem en Aarrække idelig repareres. Sandflugtskommissær Thorlund, der boede i Saltum, hvor han tidligere havde været Skolelærer, fortæller nogle Aar senere:

»Jeg gik en Søndag fra Krogen Sandflugt til N. Vorsaa By, hvor jeg havde den ubeskrivelige Glæde, at Byens fattige Beboere viste mig de Virkninger og Fordele, Sandflugtens Dæmpning havde havt. Med Taarer i Øjnene af Glæde viste nogle Gaardmænd mig deres store Møgdynger, som de sidste Sommer havde blandet og nu i Foraaret havde udkørt paa deres Agre, efter at Gødningen i flere Aar havde ligget indespærret paa Grund af de høje Sandbjerge i Gaardene. Andre viste mig en velsignet Afgrøde af Byg paa deres gødede Marker. Kort: Glæde havde omdannet Beboerne fra modløse, modvillige og svage, til muntre, fornøjede og lydige. . . .« Og Professor Wiborg gør Rentekammeret

opmærksom paa, at det var i N. Vorsaa Kronprins Frederik paa sin Rejse til Skagen kørte fast i Landevejens Sanddynger, hvor han saa Husene ligge begravede under Flyvesandet, og han berømmer Thorlund for det herkuliske Arbejde med at rydde Byen for Sandet og faa Sandflugtens Kilder stoppet i Løbet af faa Aar. Det viser, skriver han, hvor villig den jyske Bonde er til at forrette endog et slavisk Hoveri, naar han tages paa den rigtige Maade. Thorlund fortjener Kollegiets Tilfredshed og en Belønning til Opmuntring. —

I Faarup, Saltum Sogn, Hvetbo Herred, var der 1793 en farlig Sandfygning vesten Faarup; den føg ind over Bymarkerne og videre ind i Byen. Sandflugtskommisær Thorlund lod da opføre en Dæmning ved Udløbet af Bredvand til at modtage og stanse dets Flugt. Professor Wiborg havde set og godkendt Dæmningen som hensigtsmæssig. Den gjorde ogsaa sin Nytte fra Foraaret til Frostens indtraf, og det opstemte Vand frøs til. Da føg Sandet over Isen, blokerede Vestergaarde og stoppede Vandløbene fra Byen og dens Marker. Hundreder af Sandlæs maatte derefter bortkøres for at befri Gaardene. Og da saa Tøbruddet ved Foraars-tide 1795 satte ind, kunde Vandet ikke faa Afløb, fordi Flyvesandet laa tykt over Agrene, saa Foraars-sæden ikke kunde komme i Jorden. Thorlund beretter: »Som dagligt Vidne til den skete Ødelæggelse og i Frygt for, hvad der videre vilde ske, følte jeg den inderligste Smerte. Tredive Familier klagede over Forlis af deres bedste Agerland og frygtede for, at de inden Aaret var omme, maatte gaa fra Hus og Hjem.« Medens Faren var overhængende, havde Thorlund gentagne Gange anmodet Rentekamret om at bevilge Indkøb af Hjælpemidler, men uden Resultat. I den haardeste Knibe kom da Proprietær Green til Vestrupgaard

og tilbød Thorlund de nødvendige Hjælpemidler, lange Stager, som sammenflettedes og med ombundet Langhalm sattes som Gærder i de Aabninger, hvorigennem Sandet havde Flugt mod Byen. Derved stansedes Sandknoget, indtil der kunde plantes Klitter af Ryktag til Sandets varige Overvindelse. Lettet udbryder Thorlund: »Uden Greens Hjælp vilde alle Bestræbelser have været forgæves!« —

Flyvesand hærgede iøvrigt i samtlige jyske Amter, ikke blot i de fire nævnte, der grænser til Vesterhavet. Aalborg Amt havde strid Sandflugt paa flere Strækninger mellem Hadsund og Hals, Viborg Amt havde Sandflugten paa Alheden og ved Glyngør, Randers Amt sloges med Flyvesandet adskillige Steder langs Kattogt og ikke faa Steder inde i Landet, foruden paa Anholt, Aarhus Amt havde sejlivet Sandflugt i Linaa Sogn, Skanderborg Amt i Vrads og Ejstrup, og Vejle Amts forrygende Sandflugt i Randbøl Sogn var svær at nedkæmpe.

II. *Sandflugtens Dæmpning.*

Arbejdet med Dæmpning af Sandflugt foregik hovedsagelig om Efteraaret fra Midten af September til først i December. Naar dette var endt, foretog Jurisdiktions Herredsfoged sammen med Sandflugtskommisæren det befalede Syn over Sandflugtsomraadernes Tilstand. Beretning derom skulde Herredsfogden udfærdige og indsende. Om Foraaret, inden Saatid, foretoges normalt kun Reparationer efter Vinterbeskadigelser samt en foreløbig Bekæmpelse af nyopkomne Sandbrud. I Rughøstens Tid afklippedes og indsamledes de modne Vipper af Klittaget og Marehalm til senere Brug.

Et halvt Aarhundrede før Sandflugtsforordningen af 19. September 1792 udkom, havde man i Ribe Amts Vester Herred, i Sognene Lønne, Henne og Oksby, efter kgl. Paabud søgt at holde den mest forrygende Sandflugt i Ave, men man formaaede kun i ringe Grad at hindre Oversvømmelser af Flyvesand. I 1749 paabød Frederik V, at Herredets Beboere aarligt skulde arbejde paa at bekæmpe Sandflugten ved at opkaste Diger til at møde det flyvende Sand og indsamle Frø af Hjelmebuske (Klittag) til Udsaaning paa Sandene. Og alle levende Sandomraader skulde holdes i Fred for Kreaturer. Ejerne af Hennegaard og Skrumsager, senere Ejerne af Hesselmed og Søvig, skulde have Opsigt med Arbejdet. Det var navnlig med den store Bordrup Sande i Oksby Sogn, man havde Vanskeligheder, idet de vældige Sandmasser her bestandigt flyttede sig længere ind i Landet. Man havde haabet, at de opkastede Diger skulde have stanset Sandets videre Flugt, men Digerne oversandede hurtigt, og det lette Flyvesand fik derved øget Kraft til op over Digerne at hviste Sandet længere ind bagved og ødelægge nye Omraader. Arbejdet var ikke blot i Hovedsagen spildt, men Faren for Sandflugtens Udbredelse øgedes. Saa fandt man paa at sætte et Dige ovenpaa det oversandede, men ogsaa dette hvirvlede Sandet over og fordærvede endnu flere af de Marker og Ejendomme, man vilde beskytte. Man satte saa Diger i Rækker, med nogen Afstand, bag hinanden og udsaaede aftærsket Klittagsfrø og afklippede Vipper paa Sandfladerne mellem Sandkilderne og Digerne, men heller ikke dette hjalp synderligt. Endelig begyndte man saa at plante rykket Klittag paa de værst udsatte Steder, og efter en Snes Aars Forløb var man klar over, at Plantning af Sandvækster var

Midlet, der burde anvendes, da Klittaget ikke faa Steder havde formaaet at hindre Sandets videre Flugt. —

Ogsaa paa Stamhuset Birkelse i Vendsyssel havde man fra Frederik V's Dage og helt op til 1792, da Forordningen om tvungen Sandflugtsdæmpning udkom, taget Livtag med Flyvesandet, som fra Jammerbugten kom knygende og strygende de halvanden Mil ind over Landet og truede en betydelig Jordstrækning under Stamhuset med total Ødelæggelse. I 1759 havde Stamhusbesidderen, Holger Scheel, erhvervet en kgl. Bevilling, hvorefter 13 Sogne under Stamhuset henlagdes til aarligt at dæmpe Sandflugt paa Godsets Ejendomme. Man anvendte her et Fletværk af Gærdestave og Grene til at opfange det fremstrømmende Flyvesand. Hvert Aar maatte der sættes nye Gærder ovenpaa de forrige, fordi disse var overfløjede. Resultatet blev efterhaanden hushøje Sandmiler, hvis hvide Nøgenhed synede videnom, og Sandet lagde sig saa opad Milerne uden tilsidst at flyve over. Og dermed ændredes Sandflugtsituationen. Der var jo ingen Binding af Sandet sket. Naar derefter Vindretningen var en saadan, at Blæst strøg sideværts henad de opdyngede Sandmasser, udgød Milerne sig ud over Hune og Jetsmark Sognes Jorder i Hvetbo Herred, og lagde snart en betydelig Del af disse øde. Dette afstedkom Klager og megen Bitterhed mod Stamhuset, men ingen Bedring, fordi der ikke plantedes Klittag til at binde. Derimod ofrede Stamhuset efterhaanden en hel Skov, der ophuggedes til Gærdsel. Saadan var Situationen, da Sandflugtsforordningen udkom i 1792.

Da Sandflugtsvæsenet kom til Birkelse for at iværksætte Dæmpning af Flyvesandet paa Stamhusets Ejendom, protesterede Stamhusets Besidder derimod og paaberaabte sig den kgl. Bevilling af 1759, som gav ham

Ret til selv at herse dermed, som han havde Forstand til. Og først efter Proces og Dom fik den kongelige Sandflugtskommissær Thorlund uhindret Adgang til at dæmpe og føre Tilsynet med Sandflugten og dens Dæmpning i den Del af Aaby Sogn, hvori Birkelse Stamhus ligger. I Løbet af faa Aar blev Sandet her forsvareligt bundet ved Ryktagsplantning, efter at Sandmilerne med de mange Lag Gærder var sløjfet, til stor Forfærdelse og megen omløbende ond Snak. —

I 1779 udkom kgl. Sandflugtsordning, kun gældende for de to thylandske Amter: Vestervig og Ørum Amter. Meningen med denne Forordning var, at Regeringen vilde bruge den til at vinde visse Erfaringer med Hensyn til Fredning og Dæmpningsmaader. Naar Tiden dertil mentes inde, skulde de anvendes i en for hele Riget gældende Forordning.

Den i 1792 derefter iværksatte tvungne Dæmpning af Sandflugt i Danmark administreredes af Rentekammeret med Professor Erik Wiborg som Konsulent og senere som Sandflugtsinspektør i Sandflugtsager. Sandflugtsvæsenet ordnedes iøvrigt i Henhold til den udstedte Forordning amtsvis med de respektive Amtmænd som øverste Myndighed under Rentekammeret. Dæmpningsomkostningerne udrededes forskudsvis af den kgl. Kasse, indtil det i 1806 blev Amtsrepartitionsfondene, der skulde betale Omkostningerne. Udgiftsfordelingen skete ved en almindelig Repartition paa et Amts samlede Hartkorn, frit og ufrit. Amtmanden udnævnte en Sandflugtskommission, der skulde forestaa Dæmpningen, men det viste sig snart ugørligt paa den Maade at faa Gang i Sagerne, fordi Medlemmerne sjældent kunde enes om, hvad der i hvert enkelt Tilfælde burde gøres. Rentekammeret satte saa efter faa Aars Forløb Forordningens Bestem-

melse ud af Kraft, og i Stedet udnævnte Kongen en eller flere Sandflugtskommissærer i et Amt, efter som Omstændighederne krævede. Hver af disse fik sit afgrænsede Distrikt. De blev aflønnet med Dagpenge for hver Dag, de var ude i Funktion, og deres Opgaver, for saavidt de ikke var fastsat i Sandflugtsforordningen, bestemte de selv ved Forslag til eller i mundtlig Samraad med Amtmanden. Og for at kontrollere deres Virksomhed skulde Herredsfogderne i de sandføgne Jurisdiktioner om Efteraaret syne hver enkelt Sandflugtsomraade i Distriktet sammen med Sandflugtskommissæren. Derefter skulde de gennem Amtet indsende Indberetning til Rentekammeret om Tilstand, Virksomhed, Resultat og Udsigter.

Ifølge Forordningen ansattes lønnede Klitfogder til at varetage det daglige Tilsyn med Fredning og Orden i Sande og Klit og hjælpe med ved Arbejder, der blev sat i Gang af Sandflugtskommissæren, optage løsgaaende Kreaturer og passe paa Ulovligheder som Tyveri af Klitvækster, Tørve- og Sandgravning. For alle disse Bestillinger delte de halvt med Klitkassen om idømte og betalte Mulkter, der som Regel dikteredes de paa-gældende af Sandflugtskommissæren efter Klitbetjentens Anmeldelse.

Ligeledes ansattes Opsynsmænd til under Sandflugtskommissæren at føre Tilsyn med Klit, Arbejder og Klitfogder. De maatte ikke faa Løn, men i betydelig Udstrækning saa man igennem Fingre med, at der hist og her faldt en aarlig Skilling af til en dygtig Opsynsmand, som Regel en oplyst Gaardmand.

En af Professor Wiborg affattet, prisbelønnet og af Regeringen trykt Skrift omhandlende Sandvækster og deres Plantning m. m. blev som Lærebog omdelt til alle under Sandflugtsvæsenet ansatte Personer. Skrift-

tet giver Oplysning om de forskellige Sandvæksters Anvendelighed i Sanddæmpningens Tjeneste, og der anvises forskellige Maader at dæmpe Sandflugt paa, Plantning, Nedlægning af Vipper, Udsæd af Frø, Dækning med Tang, Fladtørv etc., og der blev advaret mod at sætte Diger og Gærder til at opfange Flyvesand, uden at der samtidig blev plantet Klitvækster i Sandet.

Arbejdet med Sandflugtsdæmpning skulde udføres som Hoveri, naturligvis først af Ejerne af det sandhærgede Omraade, der iøvrigt var indtaget til Fredning, mens Dæmpningen stod paa. Oversteg Arbejdet Lodsejernes egne Kræfter, og dette var oftest Tilfældet, skulde Sognet hjælpe, naar Sandflugtskommissæren gennem Sognefogden kaldte Mandskab og Køretøjer af Huse. Hvis Sognet ikke alene kunde præstere det fornødne Arbejde, blev det paalagt et eller flere af de omliggende, ikke sandflugtstruede, Sogne aarligt med et vist Antal Mand, Heste og Vogne at forrette Hjælpearbejde i et vist Dagetal, efter Sandflugtskommissærens Ligning, der skulde godkendes af Amtmanden.

Sandflugsdæmpningen blev et saare slidsomt Arbejde, om — og om — og om igen, Aar efter Aar. Sandflugtsstormenes ubændige Fart og Kraft satte Himmel og Jord i et forrygende Knog og kunde i mindre end et Døgn oprive, bortføre, ødelægge, hvad der hidtil var udført. Udholdenheden, sammen med en stedse større Viden og Erfaring vandt dog omsider Sejrens gode Løn. Af de henimod 120.000 Tdr. Land, der i 1792 var ødelagt af Sandflugt i Jylland, dæmpedes indtil Udgangen af 1816 ca. 70.000 Tdr. Land, saa man her havde Sandflugten under nødtørfdig Kontrol. Længst fremme var Thisted Amt, hvor der af 31.000 Tdr. Land ødelagte Omraader var tilbageerobret

30.000 Tdr., som delvis kunde frigives og af Ejerne bruges til Græsning, Høavl, Kartoffeldyrkning, i mindre Udstrækning til Kornavl. Længst tilbage stod Ribe Amt, der af oprindelig godt 16,000 Tdr. ødelagt Jord kun havde faaet ca. 2600 Tdr. Land dæmpet.

Sandflugtsdæmpningen i Thisted Amt blev det mønstergyldige Eksempel for de øvrige jyske Amter. Sandflugtskommissær Lauritz Thagaard, en afskediget yngre Amtsforvalter, der var blevet ansat Aar 1800, besad Kundskab, Iagttagelsesevne, Handlekraft, Ordenssans og et frodigt Initiativ. Efter Professor Wiborgs Lærebog begyndte han at plante Klittaget i pløjede Furer og anvendte kun Spadegravning ved Plantning, hvor Ploven ej kunde gaa. Snart opfandt han egne tidsbesparende Arbejdsmetoder og Dæmpningsmaader, som gav gode Resultater. Han var striks under Arbejdets Udførelse, holdt streng Disciplin og vilde ingen Uorden have. Hans Straffe var legio, sammenlignet med, hvad der fandt Sted i de øvrige Amter. Men han søgte at være retfærdig, ens mod alle. Han formaaede at sætte Skub i sine Klitbetjente saavel som i de tunge, træge, ofte modvillige Bønder, ved at opmuntre, undervise, oplyse, hjælpe, tilrettelægge og understøtte Haabet om en lysere Fremtid. Han opfandt en Plantestok, som med et eneste Kraftsæt borede tre til fem passende Huller i Sandet, hvori Klittaget derefter behændigt kunde lempes ned. Derved fik han mere bestilt, og Bøndernes Arbejdsdag blev kortere, og det kunde de lide. Han konstruerede ogsaa en Sandslæber, der ved Hestekraft kunde nedsløjfe Sandtoppe; den sparede baade Kræfter og Tid. Rentekammeret bestilte et Eksemplar af baade Plantestok og Sandslæber, som det siden forærede til Det kgl. danske Landhusholdnings Selskab. Rentekamme-

ret honorerede Thagaard med et Gratiale, og Landhusholdningsselskabet belønnede ham med et Sølvbæger. Plantestok og Sandslæber opbevares i Landbrugsmuseet i Kongens Lyngby.

Thagaard iværksatte Kartoffeldyrkning paa tildels dæmpede Sandflugtsarealer ude ved Havsiden. Han indkøbte Kartoffler og lod dem uddele blandt den fattige Befolkning, idet han opmuntrede og ved sine Klitbetjente underviste den i Dyrkningen, der ikke tidligere var kendt af Havboerne i Thy. Og han formaadede Rentekammeret til i en Aarrække at udsætte Præmier for Kartoffeldyrkning paa Sand, indtil Dyrkning var bleven selvfølge. Derpaa optog han Kornavl paa Flyvesandet i Agger, hvor Sandflugt havde drevet Kornavl og Kvæghold ud af Sognet. Fremgangsmaaden var den samme, som da han begyndte at lirke Aggerboerne til at lægge Kartoffler i Sandet. Fiskeaffald og Aske brugtes som Gødning. De tog ved Lære, og inden føje Tid saas atter Kohold i Fiskerhjemmene.

Paa mange Maader aabnede Thagaard Thyboernes Øjne for Nyttens af Flyvesandets Dæmpning og kunde derfor mere haardhændet end noget andet Sted i Landet hævde Fredning for Folk og Fæ. Enhver Overtrædelse straffede han ved at diktere Mulkt, og i Mangel af Betaling transporteredes Delinkventerne til Arrest i Thisted, undertiden hele Læs fra et Sogn. For ethvert Klitarbejde udarbejdede han med Omhu Regulativer, som han lod trykke og fordele til alle Sognefogder og Klitbetjente. Hans Sandflugtsbestyrelse var den overlegne kgl. Embedsmands, uden Brist eller Lyde, og hans Virke blev holdt forbilledligt opbaade af Professor Wiborg og Rentekammeret for samtlige Sandflugtsdæmpere i Landet. Ofte blev han

brugt som Sendemand til fremmede Amter, hvor Sandflugtsvæsenet paa en eller anden Vis var kommet i Ulave eller trængte til kyndig Undersøgelse. Han lønnes da ogsaa af Rentekammeret med hyppige, undertiden betydelige Gratialer.

Omfanget af de aarlige Dæmpningsarbejder i Thisted Amt under Thagaards Overledelse var meget stort. Som Eksempel anføres et enkelt tilfældigt valgt Aars Arbejde. I 1807 forrettedes i de seks thylandske Sogne: Lodbjerg, Ørum, Hvidbjerg v. Aa, Tvorup, Vang og Hjardemaal med Bistand af 34 Hjælpesogne følgende Arbejder: Indsamling og Nedlægning af 1022 Tdr. Klittagsvipper, der dækkedes med 627 Læs slaet gammelt Klittag istrøet 52 Tdr. Høfrø, der blev fejjet op fra Bøndergaardenes Høgulve. Der plantedes 2238 Læs Ryktag à 180 Neg og 225 Læs Fladtørv blev skaa-ret, kørt og nedlagt paa visse aabne Sandstrækninger. Til Arbejdet anvendtes, regnet efter 1 Dags Arbejde, 19,454 Folk, 803 Vognspand og 3 Plovspand. Der behandlede ialt 117 Tdr. Land. Og i Vester Hanherreds fem sandføgne Sogne: Lild, Vust, V. Thorup, Klim og Kollerup nedlagdes 470 Tdr. Vipper, som dækkedes med 146 Læs slaet Tag, rykkedes og plantedes 124 Læs Ryktag, med Hjælp af 4 tilstødende Sogne. Her anvendtes til Arbejdet 2263 Folk, 175 Vognspand og 16 Plovspand.

Sandflugtens Dæmpning medførte saaledes et enormt aarligt Hoveri for Bonden i de sandhærgede og omliggende Sogne. Hjælpesognene kunde, som i Hjørring og Ribe Amter, have indtil 6 Mil at køre, og deres Hovhjælp strakte sig oftest over fire Dage. Da Hen- og Hjemkørsel tog to Dage, skulde de altsaa paa egen Kost være en hel Arbejdsuge borte fra deres egen Bedrift.

Paa Rentekammerets Foranledning havde Professor Wiborg i 1797 affattet visse Hovedregler for Sanddæmpning under forskellige Forhold, som skulde være vejledende for Sandflugtskommissærerne. Det hed deri:

»Paa de jævne Sandflader anlægges ordentlige Klitter af Hjelmerørsvipper, som nedlægges i omtrent 1 Alens Afstand fra hinanden. Hver Klit maa være henvend 100 Alen bred og anlægges i en Afstand af 500 Alen fra hinanden og altid gaa paa tværs af de Vinde, som især foraarsager Sandflugt. Med Klitternes Anlæg begyndes paa den vestre Kant.

Paa de store, nøgne Sandbjerge, som formedelst deres Beliggenhed er farlige for tilgrænsende Ejendomme og derfor fordrer hastig Hjælp, maa i stille Vejr nedlægges Klitvipper, haandfuldvis som Korn, paa den Side af Sandbjergene, som vender mod Sandflugtsvindene, og derefter tildækkes med et tyndt Lag afslaaet Hjelmetag, som afhugges paa Klitternes Læsider.

Da der til denne Dæmpning udkræves en stor Hob Klittag og meget Arbejde, bør den aldrig anvendes, uden hvor den yderste Nødvendighed fordrer og Klittaget haves.

De mindre farlige Sandbjerge dæmpes rigtigst ved kunstige Klitter af Hjelmerøret eller dets Vipper. Man begynder med Klitten paa den jævne Sandflade og fortsætter opad Bjergskraaning. Naar den hele Klitte gives en Bredde af 200 Alen, plantes der halvt paa Fladen og halvt paa Bjerget. Hvor der endes det ene Aar, fortsættes der det næste, og saaledes vedblives, indtil Toppen er naaet.

De store Slaager eller Sandbrud imellem Sandbjergene, som støder til dyrkede Ejendomme, dæmpes

sikrest og hastigst ved Værn. Af de forskellige Maader, disse kan indrettes paa, anses følgende efter de stedegne Omstændigheder for de mest passende: Tværs over Slaagerne, fra Ende til anden, sættes Stokke i 2 à 3 Alens Afstand fra hinanden, og paa hver Stok sættes et Hjelmerørs Knippe, som kommer til at staa paa Sanden. Mellem Stokkene sættes Hjelmeknipper tæt sammen og bindes fast til hinanden og til Stokkene med Halmbaand. For at give Knipperne mere Fasthed opkastes nogle Spader Sand omkring dem, der trædes til med Foden. Hjelmeknipperne vil saaledes udgøre et Gærde, hvortil Sandet kan lægge sig. Imellem Gærderne, som sættes i 50 til 100 Alens Afstand fra hinanden, nedlægges Vipper. Stokke og Hjelmeknipper haaber Kammeret, at de tilgrænsende Beboere vil være villige til at levere. I andet Fald indkøber Kommissæren dem for en billig Betaling, som til sin Tid bliver at godtgøre af Distriktet.

Hvor der er Mangel paa Klittag, er dets Anvendelse til Gærder ikke at tilraade.

Grunden til at Gærder altid begyndes i Sandens vestre Kant, er for at hindre Flyvesandet i at gaa ind over de tilgrænsende, dyrkede Jorder.

Mindre farlige Slaager kan beplantes buskvis med Klittag, som sættes i Rader (Forbandt) paa tværs, 10 à 12 Alen fra hinanden. Indenfor Raderne lægges Vipper.

Klittag, som rykkes til Plantning, maa ikke være ældre end i andet Aar, og det oprykkes paa Klitternes Læsider, men ikke opgraves. Jo mindre Buskene er, der sættes, des bedre og hastigere vil de vokse.«

III. *Bøndernes Vilkaar under Sandflugtens Dæmpning.*

Bøndernes Indstilling til Sandflugtsdæmpningen var højst forskellig til at begynde med, dog overvejende uvillig, vrang, og blandt Herremænd og Proprietærer raadede lignende Stemninger. Men Maaden, hvorpaa Modviljen kom til Udtryk i Tale og Handling, i de fri og ufri Stænder, genspejlede Tidens officielle Ansigt. De ufri Bønder prøvede ved Hjælp af Trods, List, Kryberi, Pukken paa Uvidenhed og Fattigdom at væрге sig mod det Offentliges Indgreb i deres vel-erhvervede Rettigheder, naar sandflugtshærgede eller truede Arealer skulde indfredes mod Kreaturer og unddrages Ejer eller Bruger, mens Dæmpningen stod paa. Ved alle mulige Paafund søgte de at hindre og lamme de iværksatte Arbejder og drille Sandflugtskommissær og Klitbetjente. Mislykkedes et Paafund eller opdagedes en Fidus, saa var det vanskeligt for Myndighederne at finde frem til Gerningsmanden, thi ingen vidste Besked, og hver snakkede sin vilse Snak, akkurat som alle Godtfolk i Landet bar sig ad under Besættelsen, da Tysken var os paa Nakken, og det gjaldt om at beluske for at bevare vor Frihed og Odel. Godsejerne derimod anvendte mere subtile Midler; de var jo Naadespersoner med Friheder og Privilegier. Gik det ikke efter Ønske, saa kunde Sagen forhales ved Henvendelser til Rentekammeret eller Kongen, eller man kunde misforstaa eller simpelthen sidde en Tilkendegivelse fra Sandflugtsvæsenet overhørig. Det var kun et Faatal af Herremænd og Bønder, der var tilstrækkelig oplyste til at indse Gavnligheden af, at Sandflugten blev dæmpet, og som var villige

til at bære Byrde og medvirke til den gode Sags Fremme.

Hvilke Byrder skulde der da bæres? — Afsavn af den Ejendom, som Ejer eller Bruger ved Paabud om Fredning unddroges Raadighed over, mens Dæmpningen stod paa. I de færreste Tilfælde drejede det sig om en kortere Aarperiode, som Regel var det et længere Aaremaal, ofte en Menneskealder eller mere. Det var en meget haard Belastning for Bonden, som fra Arilds Tid var vant til fri Drift med sine Kreaturer i Sandklitterne. De vildsomme, øde Klitter laa i den almene Bevidsthed udenfor enhver Vedtægt; ingen Lodsejer gjorde Ophævelse over, at Ko og Faar her blev græsset uden Tilladelse. Kun til Lyngslet benyttede Lodsejeren almindeligvis Klitten, og Bonden ansaa Sandflugt som en Ovenfaldsskade, Guds haarde Hjem søgelse for Menneskets Synders Skyld. Det var en Braad En gjorde vel i ikke at stampe imod, altsaa heller ikke Kongen eller hans Sandflugtsvæsen. Sandflugtsforordningernes Bestemmelser forekom ofte Bønderne urimelige og var dem derfor forhadte.

En anden Byrde udgjorde det Hoveri, som alle, lige fra jordløse Husmænd til Hovedgaardenes fri Hartkornsbesiddere, maatte udføre. Det tunge Hoveri littedes dog noget ved Bestemmelsen om, at alle skulde være med. Det var noget nyt, der hermed blev sat i Værk. Men Byrden føltes tung af den menige Almue, mens de store Brug i betydelig Grad lod deres Fæstebønder gøre det tilsagte Arbejde. Derimod følte Storbesidderen Hoveriet som et Prestigetab, som noget, der pinte i Sindet. Og der indkom mange Andragender fra Proprietærerne om Fritagelse for at drage i Aag sammen med Bønderne, men alle mødte de pure Afslag.

Meget afgang af Sandflugtskommissærernes Evne til at omgaa Bønderne og at forklare dem, hvad Arbejdet tilsigtede, og hvilke Resultater man ventede sig deraf til deres egen og Efterkommeres Fordel. Det var af stor Betydning, om Arbejdet fra Begyndelsen blev fremmet og om synlige Resultater deraf snart kunde paavises; thi herved blev Bønderne interesserede i Arbejdet, saa de fra vrangvillige blev agtsomme Medarbejdere.

Det var ikke nogen let Opgave; thi de mærkede straks Afsavnet af deres Ejendomme og Besværet med at holde Kreaturerne fra at løbe ind i Fredeklitten. Ligeledes Byrden ved de mange aarlige Dages Hoveri, borte fra deres Bedrift. Derimod var Nytten og Fordelen indtil videre kun tom Klingklang i Øret. Derfor blev de første Aar svære at komme igennem, ikke blot for Bønderne, men ogsaa for Sandflugtskommissærerne og Klitbetjentene, og Masser af Bondeklager blev indsendt til Amtmand og Rentekammer over formentlige Uretfærdigheder og Overgreb. Sine Steder gik der Aar, inden Arbejdet gled i Leje.

I Thisted Amt under Thagaard, et af Sandflugtens mest frygtede Arnesteder, mærkedes fra Begyndelsen af hans Virksomhed et fast Forhold i Arbejdet. Der taaltes ingen Uorden, ingen Ufred, ingen Modvilje. Straffen derfor faldt omgaaende i Form af Bøde efter Forordningens Takster eller Fængsel. Gode Dæmpningsresultater kunde han snart vise sine Bønder.

I Hjørring Amt, hvor der var fem Sandflugtskommissærer, der hver havde sit Sandflugtsdistrikt, skete Fremskridtet i et ujævnere Tempo. I nogle Distrikter kom der snart god Gænge i Foretagendet, medens det i andre tog Aartier, inden Resultatet opnaaedes. Navn-

lig var dette Tilfældet i Horns Herred, hvortil Skagen dog ikke hørte, idet den var et selvstændigt Distrikt med egen Kommissær.

I Ringkøbing Amt var Forholdet meget forskelligt havlangs den lange Strækning fra Harboøre til Nymindegab. Sandflugtskommissær Petersen, Skjernbogaard, forhandlede sig helst igennem eller halvvejs udenom Vanskelighederne. Fremgangen havde en noget slingrende Karakter. Han blev meget gammel, og Rentekammeret vilde ikke afskedige ham. Under Eftermanden, Godsforvalter Esmann, Lønborggaard, ændredes Sandflugtsarbejdet i gunstig Retning.

I V. Herred, Ribe Amt, var den første Sandflugtskommissær en dygtig Landmaaler, H. Ellung. Han var uden Evne til at omgaas Bønder og noget af en Kværlulant. Han bødlede med Dæmpningen i en halv Snes Aar og bragte det saa vidt, at han tilsidst ikke turde færdes ude i Klitterne af Frygt for at lide Overlast. Heredsfogden, Amtmanden, Rentekammeret, alle havde han lagt sig ud med. Saa forsvandt han uden at sige til. Efterfølgeren, Raadstueskriver Steenstrup i Ribe, fik uden synderlig Vanskeligheder sat Dæmpningsarbejdet i de vidtløftige Sandflugtsstrækninger paa en saadan Fod, at det kendtes, at der var kommet Kontakt mellem Lederen og Bønderne, der skulde gøre Arbejdet under uvejsomme Forhold, med Hjælp fra Sogne langvejs fra.

Foruden paa Sandflugtskommissæren beroede Arbejdets Fremme og gode Gang i væsentlig Grad paa Amtmanden. Der var altid Liv og Grøde, hvor denne havde Interesse for Sagen og fulgte levende med i, hvad Sandflugtskommissæren foreslog, og i de Resultater, hans Forslag og Haandelag gav ude i Klitterne.

Tilsidst nogle konkrete Eksempler paa Bondeklager

og andre Viderværdigheder under Kampen mod Sandflugten.

1794. Fire Gaardmænd i Thorup, V. Hanherred, klager til Kongen over den Medfart, de maa døje, fordi det offentlige har taget deres Sandklitter under Dæmpning og sat Indfredningsmærker om visse Strækninger, hvor hverken de selv eller deres Høveder maa komme. Kommer de der alligevel af Vanvare, mulkeres de. Det er Jammerklage, der lyder ud af den omstændelige Skrivelse, de har faaet sat sammen:

»Med al den Besværlighed, Forsigtighed og store Bekostninger, som vi arme og uheldige Mennesker yderlig lader bevogte vort Kvæg for at støde i den indfrodede Klit, er det os dog den platteste Umulighed at holde saa megen Bevogtning, at Kræ'et jo kan støde ind i Klitten, fordi vi til al Uheld bor i Byens norder Ende, som gaar lige ind i Klitten. Saasnart Høvederne er ude af Gaardene, er de og straks i Klitten, uden at de mødes af saa mange. Især i forskrækkelig Vejr- lig, da der hverken er Ly eller Læ nogetsteds for de elendige Høveder, uden just under Klitbankerne, søger de gerne til Klitten, hvor de saa anholdes og mulkeres. I Aar har vi 4 Gaardmænd maattet betale over 12 Rdlr. i Mulkt.

Vi bor i en af Landets elendigste Egne og er dog sat til at svare over 24 Tdr. Hartkorn, uagtet vi næppe kan sælge en Tønde Korn aarlig, men al vores Ud- komme og svære Afgifter, som os aarlig paalægges, maa udredes af vores Høveder. Men naar vi saaledes indskrænkes med dem paa vores egen Jord, som vi slet ingen Grund finder til, da Klitten er sammengroed og ikke let skades, saa kan vi ikke svare vore Afgifter. Vi er fattige Folk og trænger til Medlidenhed og Hjelp. Vil vor Konge ej hjælpe os imod denne Ødelæggelse, og

vi maa faa vores Penge igen, saa vi kan vide os sikker for at vores Høveder i ondt Vejrligt ved Nattetide forjages i Fjord og Hav, hvorved mangen brav Mand er bleven ødelagt.«

1795. Beboerne i 4 af Agger Sogns 5 smaa Fiskerflækker, til hvis fattige Hytter, der hverken var Jord til Korn, Græs eller Tørvebjergning, hvorfor deres Næring udelukkende var Fiskeri paa Havet og om Sommeren Pulsvaadfiskeri i Limfjorden, sendte følgende Andragende til Kongen:

»Alle som een er vi Deres kgl. Majestæts tro Sølemitter, der fra gammel Tid af har været vant til at gaa udenfor i Klitten og slaa noget Klittag til Ildebrændsel, da vi har et Par Miles Vej til Tørvemose og ikke har Raad til at købe hverken til Madlavning eller Ovnvarme. Men nu har Klitkommissionen sat os i Mulkt, som vi ikke uden vores Ruin kan betale, fordi vi har hentet noget Ildebrændsel i Sandklitten paa Aggerland, som ingen Skade kan foraarsage nogen med Landejendom, da Havet møder Flyvesandet paa een Side, Limfjorden paa en anden og Ørum Sø paa en tredie.

Vi beder derfor vores allernaadigste Konge om, at vi fattige Havboer maa eftergives de idømte Mulkter, da vi intet ejer uden vore Fiskeredskaber, som man strengelig truer med at udpante og fratage os. Og hvis saa sker, ser vi ingen anden Udvej end Bettelstaven.

Men ikke alene derom beder vi, men tillige om, at Deres kgl. Majestæt vil lindre for os Sandflugtsordningen af 19. Septbr. 1792, saavidt at vi som hidtil fra gammel Tid maa hente vor Ildebrændsel i Klitten, hvilket vi forsikrer aldrig kan øde Klitten eller nogen Mand.«

1802. Else Harring sad med to smaa Børn Enke i

Vester Vandet Klit efter sin Mand, der som Fisker omkom paa Havet i 1794. Hun boede i et Hus, som Sognepræsten havde Ret til at benytte. Huset var imidlertid saa brøstfældigt, at det var ved at falde sammen, og da der ingen Jord hørte til, ramtes det af en Paragraf i Sandflugtsordningen, der lød paa, at jordløse Huse i og ved Klit ikke ved Nedrivning maatte genopføres paa Stedet, ligesom der ikke maatte opføres nye.

Præsten skænkede hende, hvad der kunde bruges af Hyttens Sten og Tømmer, og en Lodsejer i Klitten, Gaardmand Chr. Stentoft i V. Vandet, paa hvis Lod Huset stod, gav hende Lov til at rejse et nyt Hus ved Siden af, hvor det gamle stod. At Else ikke har vidst Besked med den fældende § i Forordningen er givet, men det synes at være underligt, at Chr. Stentoft som Lodsejer i et Sandflugtstrøg, der var taget under offentlig Dæmpning, ikke har vidst Besked derom.

Huset blev da bygget, og netop som det stod færdigt, kom Sandflugtskommissionen og beordrede Huset nedrevet. I modsat Fald vilde det paa offentlig Bekostning blive solgt ved Auktion til Bortfjernelse og det eventuelle Overskud tillagt Sognets Fattigkasse. Desuden vilde Else Hanning faa dikteret en Bøde af 20 Rdlr.

Else fik fat i et Stykke simpelt Papir, hvorpaa hun skrev en Ansøgning til Kongen med en Redegørelse for Sagen. Hun bad om, at Huset maatte blive staaende, saa hun ikke skulde blive husvild.

Det gik imidlertid, som Kommissionen havde forlangt og Amtet siden stadfæstet. Huset skulde væk. Og da Else ikke kunde bringe det over sit Hjerte at rive det ned, blev det solgt og kørt væk. Bøden for ulovlig Opførelse af Huset i Klitten kunde hun ikke betale, hvorfor hun sammen med en Kone fra Nors

Klit, der havde stjaalet Klittag, agedes til Afsoning i Thisted.

1803. Fjorten Gaardmænd i tre af Vester Hanherreds Klitsogne besværer sig til Kongen over, at »en mislig og alt for skarp Tydning af vor Konges allernaadigste Sandflugtsordning af 1792« nedsænker dem i dybeste Armod, idet deres Kreaturer anholdes og mulkteres paa Steder i Klitten, hvor der aldeles ingen Grund er til at forbyde Kreaturerne Gang. Det burde dog betænkes, at Gaardmændenes Ejendomme, der grænser til Klitsiden, er saa skarpe, at selv de, der staar for indtil en halv Snes Tdr. Hartkorn, i dyre Domme maa købe Korn. Betalingen herfor saavel som de kongelige Skatter og Penge til Tømmer, Smedekul, Jern, Hør, Hamp, Fisk (til Tørring og Saltning) og Folkeløn m. m. skal altsammen udredes af Besætningen, som derfor maa holdes paa Benene, baade i Antal og i Huld. De klagende Gaardmænd fortæller, at de ikke har Raad til at holde Hyrde til deres Faar, men lader disse vogte af deres Børn. Naar Kulden kommer, sætter Børnene deres Sundhed til, og Kreaturerne taber deres Trivelighed og bliver forarmet, »ja mange Faar dør hver Vinter og Foraar, fordi de skal holdes bevogtet paa Steder, som er imod Naturens Evner.« Herefter følger saa en »Allerunderdanigst Indberetning til Kongen« om deres Situation, der lyder:

1. Herudi Egnen er af vores forrige Amtmand Ferslev indsat sin Svoger Hr. Munk, at være Klit-Regent! Hvad han ordinerer og foranstalter, maa ingen Modsigelse have, men straks sættes i Værk, hvad enten man sigter til Skade eller Gavn, alt efter bemeldte Herres Sindelag.

2. Herudi Wuust Bye blev vi i forrige Aar 1802 ordret til saa mange Dages Arbejde i Klitten, at vi

ingen Vintersæd fik saaet i rette Tid og en stor Del ganske ubesaaed, fordi at Høsten gav et sildigt Efteraar. Og udi dette Aar er anvendt 18 Arbejdsdage fra de største Gaardbrugere foruden Pløjning og Kørselen og Indpøtninger, skønt samme kunde have været udrettet af de halve Mennesker, og de andre behøvedes til Gaardenes Markarbejde.

3. Endskønt bemeldte Forordnings Grunde ikke er, at Kreaturer optages eller mulkteres uden at have anrettet Skade, saa er dog Klit-Regentens Ordre, at de skulde optages paa Steder, hvor de ingen Skade tilføjer, thi hvad kunde være mere uretfærdig, end som for anden af Wuust Bys Markjord er ordineret, i tvende Dage 2de Sogner, Tømmerbye og Øsløs, til at oprykke 24 Læs Tag, og Dagen efter blev af 2de Mænds Faar mulkteret henved 8 Rdlr., som var Hyrdedrengen frakommet i nogle Lyngbakker tæt ved Byens Mark, og kunde ej findes mindste Spor efter disse.

4. Dersom der blev udledet til Græsning, hvad der efter Billighed kunde, blev ej mere Frihed for en end for en anden, ej heller Gunst eller Gave gøre nogen til Befrielse.

5. Det er gavnligt, at Slettingerne i Klitterne er indpøttet, hvorvidt man maa have Lov at slaa til Brændsel, eftersom det er alene Sletten, som beskadiger de groede Klitter, men at Kreaturerne ingen Skade i de groede Klitter anrettede, har Erfarenhed vist os, som mindes de Tider, da Klitterne skete den største Overvold med Slæt af en del Klitboere, og da Beboerne lod de Klitter, som er næst ved Marksiderne lyse i Fred for Slæt, søgte Kreaturerne altid efter disse, hvor de kunde have Læ og god Græsning, og der groede disse altid friskere og bedre sammen end nu, da det staaer og raadner i sit eget. Thi Kreaturerne bider altid efter

det nye groede Græs i Bunden, thi kan baade dets Grøde og den Røskning og Ryltning, som disse gamle groede Klitter faar ved Kreaturerne Drift og Gang, give en ny Grøde og Forfriskning til at tage Vekst, i det Sted at overflødig Græsning staar og røder og uden Nøtte gaar Kreaturerne og bliver forarmet paa en vild Mark, og Hyrderne mister deres Helsen, fordi de slet ingen hverken Ly eller Lindring haver for Kreaturerne eller dem selv.

6. Var det vor Kongelige Høyheds Behag, var det gavnligt, at i enhver Sogn som grænser til Klitterne, blev udnævnt 2 eller 4 af de mest erfarne og forstandigste Mænd, som i Herredsfogdens eller anden Øvrigheds Paasyn kunde have Indseende og Opsyn med, hvorvidt Fredning efter Billighed skulde ske, og (hvad) der skulde udmærkes baade til Slæt, Fæ og Faaredrift uden at beskadige Klitterne, samt iagttage den Tid, som uden Skade bedst kan anvendes til Sandernes Plantning samt give eller underskrive Indberetning om Mulkterne, at disse ej skulde udgives paa uretfærdige Maader til at fylde dem, som det ikke med Rette kan tilkomme, og at alle Ting kunde ske ordentlig, at den Tiid, som en Mand udsender sine Folk til at beplante Klitten, bliver ikke unøttig anvendt.

7. Det vilde blive Beboerne dobbelt lettere, naar Frugt og Nøtte for sine Bestræbelser kunde erlanges, thi en, som er overbevist al mulig Flid og Stræbsomhed i at efterkomme sine Medbrødrers Vel, er det svært og tungt at man uden Aarsag skal bebyrdes med daglige Plager og have Besværligheder og Bekostninger for andres Forbrydelser, og for al sin Flid nedsænkes i Armod og Fattigdom.

Som Had og Efterstræbelser ødelægger manges Velfærd, hvorpaa vi have største Erfarenhed, saa ville vi ikke indgive nogen Klage, men i største Underdanighed indberette vores Nød til vor Kongelige Høyheds allernadigste Betænkning, og i dybeste Underdanighed underkaster vi os Deres allernaadigste Villie.

Wuust, den 21. December 1803.

<i>Kliim:</i>	<i>Vester Thorup:</i>
Lars Olesen	Peder Pulsen
Peder Andersen	Christofer Jespesen
Peder Christensen	Peder Lovesgaard
J. Christensen Vestergaard	Peder Hauerslef

Wuust:
 Peder Christensen
 Søren Nielsen
 Jens Nørhauge
 Hans Lind
 Christen Norre
 Anders Roerhauge

De opbragte Mænd sendte deres drastiske Skrivelse til Kongen udenom Amtet. Den havnede i Danske Kancelli, der oversendte den til Rentekammeret, som lod den gaa til Thisted Amts Erklæring. Amtskontorets Udtalelser lyder:

»Til Sandflugtens Dæmpning i Vester Hanherred er der hidtil ikke bleven udrettet noget af Betydenhed før i sidste Efteraar, da der blev udplantet i endel Klitter Klittag i Lild, Vuust, V. Thorup og Kliim og dertil efter Amtets Foranstaltning anvendt nogle Dages Arbejde af de tilgrænsende Sognes Beboere mere end forhen.

Dette og nogle Mulkters Inddrivelse for Forseelser imod Forordningen maa formodentlig have givet Anledning til Skrivelsen, hvis Indhold mere synes at skulle være at forestille den Ulejlighed, som Sogdenes Beboere foraarsages ved Sandflugtsdæmpnings Foranstaltninger end nogen egentlig Klage, og desuden er Klitarbejdet af Sognene i V. Hanherred ikke nær af den Betydning som mange Steder i Thy.

Jeg indser derfor ikke, at noget kan være paa formeldte Skrivelse at reflektere, men indstiller underdanigst, om ikke samme paa Grund af dens Slutning maatte befales henlagt uden Resolution.«

Og Rentekammeret henlagde Skrivelsen.

Kildeanvisning.

Kildematerialet er hentet i Rigsarkivet, hvor en stor Del af Materialet vedrørende Sandflugten og dens Dæmpning i Danmark fra 1702 til henimod Slutningen af 1800erne, beror. I det væsentlige er foranstaaende Fremstilling bygget paa:

- 1) Indkomne Breve til Jyske Stifters Kontor (under Rentekammeret) 1786—95.
- 2) Sandflugtssager vedrørende Amterne: Thisted, Hjørring, Ringkøbing og Ribe (Pakkerne 1796—1812).
- 3) Rentekammerets Kopibøger (i samme Tidsrum).
- 4) Rentekammerets Regnskabsbog vedrørende Sandflugtsvæsenet 1802—41.
- 5) Dokumenter vedrørende Vestervig Amt 1774—78, hvori den kgl. Forordning af April 1779 vedrørende Klitfredning og Sanddæmpning i Thy.
- 6) Sandflugtsforordning angaaende Sandflugtens Dæmpning i Danmark af 19. September 1792.
- 7) E. Wiborg: Efterretning om Sandvæksterne og deres Anvendelse (1786). Prisskiftet tjente som Lærebog i Sanddæmpning.
- 8) L. Esmarck: Efterretning om Sandflugten (1817).